

VIRTUS

21 | 2014

Fred Vogelzang

Blauw bloed in het lokale bestuur

Adellijke burgemeesters in de provincie Utrecht in de negentiende eeuw

111

Op de avond van 15 september 1846 stierf notaris Johannes Sanderson in zijn huis aan de Loenense Dorpsstraat. Hij was op dat moment burgemeester van Loenen en Loenersloot, Nigtevegt, Kortenhoef en Nederhorst den Berg. Sanderson, de zoon van een Utrechtse notaris, was al sinds 1803 schout van dorpen in deze regio. Net als anderen die zo'n functie in de Bataafs-Franse tijd bekleedden, had hij zich na 1813 als bestuurder kunnen handhaven. Naast het burgemeesterschap bekleedde hij maar liefst in vier van deze gemeenten ook de functie van gemeentesecretaris.¹ Dat was ook wel nodig, want het burgemeestersambt bracht weinig op. Nu was dat vaak geen zware functie: een dorp als Nigtevecht had in 1850 maar 387 inwoners. De gemeentesecretaris was de hoogst betaalde ambtenaar en het kwam vaak voor dat functies werden gecombineerd. Veel plattelandsburgemeesters oefenden naast hun bestuurlijke taak ook een beroep uit: notaris, arts of boer. Sandersons opvolger in Loenersloot, de belastingontvanger Jan van den Aniel, was al evenzeer een verzamelaar van functies: hij was ook nog burgemeester in de dorpen Vreeland, Loosdrecht, Breukelen-Proosdij en Tienhoven.

Tien jaar later waren in een aantal van deze gemeenten burgemeesters aangetreden uit een heel andere laag van de bevolking, namelijk adellijke heren. Dat zou kun-

1 J. Berghoef, 'Burgemeester Sanderson en de Afscheiding in Loenersloot', *Vechtkroniek*, I (2002) 16-21; W. van Schaik, 'Het gemeentebestuur van Loenen ten tijde van burgemeester Sanderson', *Vechtkroniek*, XXX (2009) 11-18.

Huis Goudestein (doek, Jan van der Heijden, ca. 1666-1674; New York, Sotheby's 26 januari 2011, foto commons.wikimedia.org)

nen samenhangen met een ingrijpende verandering in Nederland: een nieuwe grondwet van 1848. In 1851 werd ook een nieuwe gemeentewet van kracht, die al door Thorbecke in zijn grondwetsherziening van 1848 was aangekondigd. Deze gemeentewet had grote gevolgen voor het lokale bestuur. Zij maakte onder meer officieel een einde aan de stapeling van burgemeesterschappen, al bleek dat in de praktijk mee te vallen. In de provincie Utrecht lijkt wel een ingrijpende wijziging in de sociale samenstelling van het corps burgemeesters te zijn opgetreden. Zo werd in 1855 de liberaal Cornelis Fock als burgemeester van Nigtevecht en Vreeland opgevolgd door de adellijke Hendrik A.C. de la Bassecour Caan. Hij was uit Zuid-Holland afkomstig en lid van diverse charitatieve genootschappen. Als carrièrebestuurder vertrok hij na zijn burgemeesterschap naar Noordwijk en daarna naar Den Haag, waar hij zou overlijden aan verwondingen opgelopen tijdens een brand in zijn woonhuis. De la Bassecour werd in Vreeland opgevolgd door jhr. Jan J. de Geer van Rijnhuizen en die weer door jhr. Diederik J.A.A. Lawick Pabst van Nijevelt, die vervolgens naar Maarsse verhuisde om daar de in 1856 als burgemeester aangestelde jhr. Johan Huydecoper op te volgen. Huydecoper was ook burgemeester geweest van Maarssebroek en Maarsseveen.

Zijn familie woonde al eeuwen in Goudestein, dat later als gemeentehuis van Maarsen dienst ging doen. De naburige gemeenten Loenen en Loenersloot werden in deze periode geleid door Jan P.C. baron van Reede tot Ter Aa, eigenaar van diverse buitenplaatsen langs de Vecht en de Angstel. In 1855 werd jhr. Jacob P.A.L. Ram in Breukelen burgemeester. Hij bewoonde de villa Grigia langs de Vecht, die niet lang daarvoor gebouwd was op het terrein van de buitenplaats Vredenoord. Later liet hij bij Baarn de buitenplaats De Palts aanleggen. Ook dat kwam vaker voor, de burgemeester als bewoner van een kasteel of buitenplaats, een statuswoning bij uitstek tenslotte.

Niet alleen aan de Vecht maakten ‘gewone’ burgers na het midden van de negentiende eeuw plaats voor adellijke heren, ook elders in de provincie Utrecht is de tendens zichtbaar. Dat roept de vraag op of dit toeval was. Had dat te maken met de maatschappelijke veranderingen, ingezet door de nieuwe grondwet of waren er (nog) andere oorzaken aan te wijzen? Was dit een typisch Utrechts verschijnsel? Deze vragen zijn onderwerp van dit artikel.

113

Utrechtse burgemeesters vóór 1850

Volgens de parlementair historicus Nico Cramer was vóór 1848 veertig procent van de burgemeesters die zitting hadden in de Tweede Kamer van adellijke afkomst.² Ook later in de negentiende eeuw maakten adellijke heren een flink percentage uit van de burgemeesters. Dat patroon was in meerdere provincies zichtbaar. Denk bijvoorbeeld aan de bijnaam voor de spoorweg Apeldoorn-Zwolle, die het ‘baronnenlijntje’ werd genoemd vanwege de vele door adellijke burgemeesters geleide gemeenten die de trein doorkruiste.³ In Limburg waren veel kastelen en buitenplaatsen het bezit van de lokale adellijke familie, waarvan telgen het burgemeestersambt bekleedden. Nog in 1938 schreef *De Limburgse Koerier* een beetje meewarig over de burgervaders van adel, die nu langzaam terrein verloren.⁴ Nog slechts een kwart van alle grote steden had toen een edelman aan het hoofd.

Deze lijn volgend lijkt het helemaal niet bijzonder dat in Utrecht een flink aantal burgervaders in de negentiende eeuw tot de adel behoorde. Het is echter niet vanzelfsprekend om de proliferatie van adellijke burgemeesters later in de eeuw te projecteren op de eerste helft. Voor Utrecht waren het namelijk vooral niet-adellijke heren die voor 1850 de gemeenteraad voorzaten.⁵ Hoe is dit verschil te verklaren?

2 N. Cramer, ‘Het burgemeester-kamerlidmaatschap’, in: W. Derksen en M.L. van de Sande, ed., *De burgemeester. Van magistraat tot modern bestuurder* (Deventer, 1984) 95.

3 Zie: www.epernet.nl/index.php/actueel/169-ruim-baan-voor-baronnenlijntje-in-museum-vaassen-historie (geraadpleegd november 2014).

4 *De Limburgse Koerier*, 31 december 1938.

5 Zie hiervoor onder meer: www.geni.com/projects/Burgemeesters-in-UTRECHT-nl/8659 (geraadpleegd november 2014); R.J. van der Maal, ‘Frans Pen (1775-1841), burgemeester en notaris’, in: R.J. van der Maal en Y. van den Akker, ed., *Van Baerne tot Baarn* (Baarn, 1999) 222-226; A. van Deijk, ‘Frans Nicolaas Marius Eijck van Zuylichem. 200 jaar geleden geboren, burgemeester van Maartensdijk 1847-

Utrecht bestond bij het begin van het Koninkrijk uit zo'n 55 gemeenten, waarvan een aantal was ontstaan door samenvoegingen in de Franse tijd. Die fusies werden daarna, soms op verzoek van inwoners die toen ook al weinig moesten hebben van centralistische tendensen, vaak teruggedraaid, zodat de provincie in 1818 opeens uit 98 gemeenten bestond! Voor een deel werd daarbij voortgebouwd op de voormalige heerlijkheden en gerechten, maar die beschikten echter niet allemaal over een eigen zelfstandige gemeenteraad. Dat lag soms aan een tekort aan beschikbare kandidaten, soms aan het feit dat ze deel uitmaakten van een groter geheel. In 1811 was bijvoorbeeld de stadsvrijheid van Utrecht opgedeeld in vier zelfstandige gemeenten, die echter vanuit de stad werden bestuurd. Daarom werd die opdeling in 1824 weer ongedaan gemaakt. Binnen een paar jaar vielen er nog zes gemeenten in de provincie af, omdat ze bestuurlijk niet levensvatbaar bleken. In 1860 waren er in Utrecht nog 72 gemeenten over, een aantal dat lange tijd gelijk zou blijven.⁶

114 He bestaan van 72 gemeenten betekende echter zeker niet dat er 72 individuele burgemeesters waren, want zowel voor als na de nieuwe gemeentewet kwamen combinaties van bestuursfuncties voor.⁷ Officieel mocht dat na 1850 niet meer, maar voor kleine gemeenten werd nogal eens dispensatie verkregen. In Utrecht bleef het namelijk op veel plekken een pragmatische traditie, dat aanpalende gemeenten hun burgemeester deelden. Werden Noord- en Zuid-Polsbroek tot 1835 door de notaris Dirk Blanken Hzn bestuurd, daarna werden de dorpen gecombineerd met Benschop en stond Jacob Lemstra van Buma, zoon van de vroegere schout van Benschop, tot zijn dood in 1868 aan het hoofd van deze drie gemeenten. Veldhuizen, Oudenrijn en Haarzuilens werden bijna altijd door de burgemeesters van Vleuten of De Meern bestuurd. Frans Nicolaas van Bern was niet alleen ruim drie decennia burgemeester van Zeist, maar ook van Driebergen en Sterkenburg. En zo zijn er nog veel meer voorbeel-

1866', *St. Maerten. Tijdschrift van de Historische Vereniging Maartensdijk*, XXXI (2006) 2-9; J. Verduin, 'De eerste burgemeester van Leusden', *Historische Kring Leusden*, XIII (1999) 159-165; F. de Wit, 'Van schout naar maire naar burgemeester', *De Proostkoerier*, VIII (1994) 1, 17; V.A.M. van der Burg, 'Frans Nicolaas van Bern, Wijk bij Duurstede 1786-Zeist 1851: schout, maire en burgemeester van Zeist (1814-1850)', in: V.A.M. van der Burg e.a., ed., *Markante Zeistenaren. Levensschetsen van personen die in of voor Zeist iets hebben betekend* (Zeist, 1991); W.R.C. Alkemade, 'Een Woerdense grafrede uit 1846', *Heemtjdinghen*, XXIV (1988) 16-20 (over de burgemeester van Zegveld); D.W. Gravendeel, 'Onze burgemeesters', *Officieel orgaan van de historische vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens*, VI (1986) 441-454; D. Dekker, 'De burgemeesters van Maarssen', *Historische Kring Maarssen*, X (1983-1984) 3-5, 32-34, 52-53, 63-64; XI (1984-1985) 2-3; W.P. de Kam, *Door de Kroon 'geketenden'. Twee eeuwen door de Kroon benoemde burgemeesters in Soest* (Soest, 2000); W. Timmer, 'Burgemeesters van Abcoude', *Angstelkroniek*, VII (2006) 264; en vele verwante publicaties in lokale historische tijdschriften.

6 J.H. von Santen, 'Aristocratie en liberalisme', in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerwereld en J.M. van Winter, ed., *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Deel III: Vanaf 1780* (Utrecht, 1997) 136-138.

7 Zie repertorium Nederlandse gemeenten: www.knaw.nl/Content/Internet_KNAW/publicaties/pdf/20061061.pdf (geraadpleegd december 2012). Zie ook: *Verslag van den toestand der provincie Utrecht (1833-1913)*. Pas vanaf 1852 worden lijsten met burgemeesters en raadsleden gegeven, maar meestal slechts de mutaties. Voor een aantal jaren, waaronder 1852 en 1876, zijn complete lijsten overgeleverd. Na 1895 komen lijsten en vermeldingen niet meer voor.

den te noemen. De combinaties wisselden en ook liepen de burgemeestersschappen niet altijd synchroon, waardoor het aantal burgemeesters nogal fluctueerde.

De meeste van deze gecombineerde burgemeestersschappen op het platteland hadden in de eerste helft van de negentiende eeuw geen edelman aan het hoofd, zoals blijkt uit de literatuur en de diverse voorbeelden die inmiddels de revue zijn gepasseerd. De burgemeesters waren notaris, rentenier, grootgrondbezitter of herenboer, maar slechts weinigen behoorden tot de adel. Zo was de burgemeester van Houten en Oud-Wulven tussen 1824 en 1840 ene Hendricus van Hulsteijn, een rijke lokale boer. Johan Franco Beijen van IJsselstein was arts en Frans Pen van Baarn notaris. Hun collega Pieter A. Muntendam, vanaf 1823 burgemeester en secretaris van De Bilt, was gemeenteontvanger, een (lucratieve) functie die hij behield tot 1851, nadat hij al in 1844 zijn burgemeesterschap had neergelegd. Jacob van der Does, schout en burgemeester in Wilnis tot 1849, was griffier van het vrederecht en taxateur van de turf. Ook de langstzittende burgemeester van Nederland, Andreas Schmitt, de zoon van een lutherse koopman, die tussen 1825 en 1884 burgemeester van Hoogland was, moest om zijn schamele inkomen van 180 gulden uit die functie aan te zuiveren, op zoek naar bijbanen. Die vond hij in het burgemeesterschap van het minigerechtje Duist, De Haar en Zevenhuizen, in de directe omgeving van Hoogland. Ook werd hij daar gemeentesecretaris en toen ook het secretarisschap van Hoogland hem te beurt viel, had hij financiële zekerheid gevonden.

115

Hoewel niet van alle gemeenten in deze periode de naam van de burgemeester is achterhaald, blijkt het aantal personen met een adellijke titel op de vingers van één hand te tellen. Zo was jhr. Willem Huydecoper in 1813 een van de zeldzame adellijke burgemeesters in de Vechtstreek, terwijl hij niet eens als edelman was geboren. Net als de Utrechtse burgemeester Hubert M.J.A. van Asch van Wijck verkreeg hij zijn predicaat pas tijdens zijn burgemeesterschap. Van Asch was een van de twee adellijke burgemeesters van de stad Utrecht in de periode tot 1848: in geen van de andere Utrechtse steden zetelde een burgemeester met blauw bloed.

Al met al lijkt de conclusie gerechtvaardigd, dat vóór de grondwetswijziging in Utrecht een adellijke burgemeester een witte raaf was. In de Staatsalmanakken die tussen 1815 en 1830 uitkwamen, worden helaas alleen van de stemhebbende steden in de Staten de burgemeesters en wethouders genoemd. Het platteland is afwezig. Voor de provincie Utrecht blijkt daaruit, dat er in de steekproefjaren van 1815, 1820, 1825 en 1830 geen enkele adellijke burgemeester was.⁸

Dit wil niet zeggen dat de adel geen invloed had op het lokale bestuur. Het is goed denkbaar dat ze via een stroman toch een grote vinger in de pap hadden bij besluiten van de lokale gemeenteraad. Dat is voor Utrecht niet onderzocht. Het is wel bekend

⁸ Zie *Staatsalmanak voor den jare 1815, 1820, 1825, 1830* (Den Haag, 1815-1830). Daarna verschenen er tot 1860 geen Staatsalmanakken meer. De gegevens over de lokale besturen worden evenmin in de provinciale verslagen weergegeven.

dat rentmeesters of grote pachtboeren vaak door hun adellijke patroons in de gemeenteraad werden gearacheteerd. Ook een lokale notaris kon in een afhankelijkheidspositie verkeren ten opzichte van de machtige heren op hun kastelen en buitenplaatsen.⁹

Veel burgemeesters aan het begin van de negentiende eeuw waren in de Bataafse periode of in de Franse tijd schout geweest en hadden zich weten te handhaven, of hun zonen te laten benoemen. Voorbeelden zijn Warnardus Verhagen, schout van Ameide en Tienhoven, die ook in Jaarsveld verschillende bestuursfuncties bekleedde en in 1825 daar burgemeester werd, en Cornelis Boef, die 44 jaar lang schout van Cabauw en Zevender bleef. Nu werden schouten traditiegetrouw door de lokale heer benoemd en vaak was die heer een rijke patriciër of een edelman. Dat kan een verklaring zijn dat een burgemeesterspost in het nieuwe koninkrijk, behalve in een grote stad waar er veel macht en aanzien aan de functie was verbonden, niet geliefd was onder adellijke heren. Zij beschouwden een burgemeester als een ondergeschikte.

116 Dit wordt pregnant uit het voorbeeld uit 's-Graveland, net over de grens van Utrecht in Noord-Holland gelegen. Hendrik Schimmel kwam door de onverwachte dood van zijn vader in de problemen. Zijn moeder stuurde hem naar de rijke Amsterdamse koopman Hendrik Backer, die een van de buitenplaatsen aldaar bewoonde. Misschien kon deze heer hem aan een baantje en daarmee inkomen voor het gezin helpen? Schimmel was zo zenuwachtig tijdens de confrontatie met de hoge heer, dat hij in huilen uitbarstte. Backer sprak hem vermanend toe: 'Ja, 't is erg droevig voor je ... maar hou moed! Er zal nog wel iets voor je te vinden wezen. Ik hoor dat je de zaken hier goed aanneemt. Hoe oud ben je?' 'Twintig en een half, meneer.' 'Wil je dat we 't Burgemeestersambt voor je openhouden tot je meerderjarigheid?'¹⁰ Daar kon Schimmel niet op wachten en zo organiseerde Backer voor hem een aanstelling als klerk in rijksdienst. Bij het weggaan mocht Schimmel nog even een brief posten voor meneer. Een paar jaar later werd Hendrik alsnog burgemeester van 's-Graveland.¹¹ Van Lenneps verhaal laat zien, hoe over het ambt van burgemeester vóór 1848 gedacht werd. Dat veranderde later: in 's-Graveland maakten vanaf 1892 tot na de Tweede Wereldoorlog jonkheren, baronnen en graven de dienst uit.

Een omslag?

Door de Gemeentewet van Thorbecke veranderde het karakter van het burgemeesterschap, maar ook veranderde er veel in de positie van de adel in het staatsbestel

9 Zie bijvoorbeeld T.P.G. Kralt, *Wielbergen en de familie Brantsen. De lotgevallen van een landgoed en Victoriaans landhuis in Angerlo* (Zutphen, 2008); E. Kamerbeek, *'Het belang der gemeente zeer ter harte'. Bestuur en bestuurselite in een Veluws dorp, Ede 1795-1914* (Ede, 1992); R.W.A.M. Cleverens, *Het geslacht Van Heeckeren. Van Heeckeren van Kell. Van Heeckeren van Wassenaar. Ruurlo, Bingerden, Twickel, Dieren, De Wiersse, Rhederoord* (Middelburg, 1988).

10 F.J.E. van Lennep, *Late regenten* (Haarlem, 1962) 86-88.

11 Van Lennep, *Late regenten*, 143.

en diens eigen opvatting van zijn maatschappelijke rol.¹² In de eerste helft van de negentiende eeuw werden steden bestuurd door een burgemeester, wethouders en een raad; in een dorp was er naast een burgemeester een aantal assessoren en een gemeenteraad. De burgemeester werd door de koning benoemd en maakte deel uit van de gemeenteraad, de assessoren werden door de gouverneur aangesteld. De raadsleden werden benoemd door Provinciale Staten, na plaatselijk advies.¹³ De burgemeester had een uitgebreide taak en vooral op het platteland was hij sterk afhankelijk van het centrale gezag in Den Haag.

De Gemeentewet maakte aan dit systeem een einde.¹⁴ Er was nu één wet, in plaats van een hele serie reglementen, beschikkingen en resoluties. De raad werd direct door de ingezetenen gekozen, de voorzitter door de koning benoemd en ontslagen. Daar waar ambachtsheren nog een rol hadden gespeeld, werd die nu beëindigd en dat verhoogde het aanzien van de burgemeestersfunctie.¹⁵ Bovendien werd de burgemeester niet langer als een uitvoerend verlengstuk van Den Haag gezien en kreeg hij meer zelfstandigheid.¹⁶

Een benoeming tot burgemeester was voor zes jaar en daarna was hij direct herbenoembaar. De burgemeester diende te wonen in de gemeente waar hij benoemd was, wat het lastiger maakte om meerdere gemeenten onder zich te hebben. Het was wel mogelijk om hiervoor dispensatie te ontvangen, maar dat werd niet gestimuleerd.¹⁷ Ernst Louis baron van Hardenbroek van Lockhorst bijvoorbeeld bewoonde het voorvaderlijk kasteel Hardenbroek bij Langbroek, terwijl hij vanaf 1863 burgemeester was van Leusden en Stoutenburg. Nu had hij echter van een tante Lockhorst geërfd, weliswaar een toen verdwenen kasteel bij Leusden, maar daar stond nog wel een boerderij. En zijn familie was ook eigenaar van het nabijgelegen landgoed Heiligenberg. Zo kon Ernst toch aannemelijk maken onroerend goed in 'zijn' gemeenten te bezitten.¹⁸

Van Hardenbroek combineerde het burgemeesterschap van meerdere gemeenten: dat mocht indien er niet meer dan 5000 inwoners in de gemeenten resideerden. Twee zoons, een zwager en twee schoonzons van Ernst werden later eveneens burgemeester. Zulke familieverbanden tussen de adel waren in het Utrechtse regel. Dit betekende dat er uitgebreide netwerken van burgemeesters bestonden, maar het laat ook

¹² Zie hiervoor J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland 1848-1914* (Hilversum, 2012).

¹³ C.A. Prinsen, *De burgemeester* (tweede druk; Alphen a/d Rijn, 1969) 19.

¹⁴ Prinsen, *De burgemeester*, 201.

¹⁵ I. Montijn, *Hooggeboren, 250 jaar adellijk leven in Nederland* (Amsterdam, 2012) 200.

¹⁶ V. Sleebe, 'Hoe de kasteelheer uit Ruurlo verdween. De lokale positie van een Gelderse adellijke familie in de negentiende en twintigste eeuw', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, XVIII (2011) 156.

¹⁷ Brief Thorbecke aan Loudon 1862, aangehaald in: G.J. Hooykaas, m.m.v. M. Kooijmans en E. Swart, ed., *De briefwisselingen van J.F. Thorbecke, 1830-1872* (7 dln.; Den Haag, 1975-2002), VIII, 21.

¹⁸ P.C. Molhuysen, P.J. Blok en K.H. Kossmann, ed., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln.; Leiden, 1911-1937), VI, 698.

zien dat een burgemeestersambt intussen een bij de elite geaccepteerde betrekking was.¹⁹

Omdat de taak van de burgemeester flink verzaamd was, werd een combinatie met het secretarisschap afgeraden. De functies vroegen om verschillende vaardigheden en karaktereigenschappen, al was een combinatie niet expliciet verboden. De jaarwedde werd door Gedeputeerde Staten vastgesteld en was over het algemeen laag. Dat betekent dat alleen vermogende heren zo'n functie konden vervullen.²⁰ In 1863, toen er in Utrecht tien adellijke burgemeesters werkzaam waren, varieerde de jaarwedde van 25 tot 3000 gulden. Het hoogste bedrag was alleen van toepassing op de stad Utrecht: daarna zakte het salaris snel. De tweede stad, Amersfoort, keerde 1400 gulden uit, de gemeenten in de middenmoot betaalden tussen de 150 en 400 gulden, maar de meeste gemeenten zaten ruim onder de 100 gulden.²¹

118

Het ingevoerde censuskiesrecht beperkte het aantal kandidaten nog verder, omdat die in de praktijk alleen uit de kringen van de kiezers werden gerekruteerd. Bovendien was de combinatie met functies als arts of notaris niet langer toegestaan. Het burgemeesterschap werd een ereambt en de commissarissen van de koning letten bij een benoeming dan ook sterk op welgesteldheid. Een tweede reden daarvoor was dat men niet graag zag, dat een burgemeester sociaal of financieel ondergeschikt was aan de grootgrondbezitters in zijn gemeente. Die zouden daarmee een te groot stempel op de lokale politiek kunnen drukken.²² Ironisch is natuurlijk dat door de lage salariering de functie vooral open stond voor heren uit dezelfde sociale klasse als de grootgrondbezitters, waarmee de belangen van die groep toch waren veiliggesteld. De functie was nu effectief ontoegankelijk gemaakt voor de groep personen die voor 1850 burgemeester was geweest. Zij konden niet van het inkomen leven en een combinatie met bepaalde beroepen was niet langer toegestaan.

Een burgemeestersambt functioneerde regelmatig als een opstapje naar de Tweede Kamer. Tussen 1848 en 1915 waren maar liefst negentig burgemeesters lid van de Kamer, veertig procent van hen was van adel.²³ De functie was exclusiever geworden en bood kansen in de landelijke politiek. De Thorbeckiaanse burgemeester had lokaal grote invloed op het bestuursproces. Hij ging een voorbeeldrol vervullen zonder dat van hem grote dadendrang werd verwacht. Hij was het plaatselijke symbool van

19 Zie over dit soort netwerken ook: J. Rupp en H. Schijff, 'De status van de "hoogstaangeslagenen". Een netwerk van Utrechtse adellijke en patricische families en hun politiek-bestuurlijke posities in de periode van het censuskiesrecht, 1851-1917', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, XVII (2010) 59-82.

20 Prinsen, *De burgemeester*, 25-29.

21 *Verslag over den toestand der provincie Utrecht 1863* (Utrecht, 1864). De jaarwedden werden daarna af en toe verhoogd, zoals in 1873, toen zij in een aantal gemeenten van vijftig gulden werden opgewaardeerd naar 100 gulden. In 1891 werd een groot aantal jaarwedden verhoogd: die van Utrecht ging naar 5000 gulden, van Amersfoort naar 2200. De meeste gemeenten betaalden toen zo'n 500 gulden salaris, de wat grotere 900. Zie *Verslag over den toestand der provincie Utrecht 1891* (Utrecht, 1892).

22 Hooykaas, *Briefwisselingen*, 394.

23 Cramer, 'Het burgemeester-kamerlidmaatschap', 95.

de nationale eenheid en voerde met minzame gestrengheid een patriarchaal bewind, met de veldwachter als zijn uitvoerder.²⁴ Er werd van hem verwacht dat hij plaatselijk goede connecties had en de teugels in handen hield, maar hij mocht niet al te zwaar met politieke emoties beladen zijn.²⁵ Van hem werd geen bovenmatige inspanning geëist: veel burgemeesters leefden als landjonkers en waren dat ook feitelijk. Deftigheid was een kenmerk van de adel en dat sloot goed aan bij de rol van burgemeester.²⁶

Bovendien bleek het verkrijgen van een burgemeestersaanstelling deels ook een kwestie van goede relaties met de landelijke politiek en veel adellijke families hadden die. Een goed voorbeeld daarvan blijkt uit de briefwisseling van Hendrik W.D.W. baron van Lynden (1849-1877). Hij was een beetje het zwarte schaap van de familie en vertrok in 1873 naar Nederlands-Indië om daar fortuin te maken en zo een stap te zetten naar rehabilitatie. Dat lukte echter maar matig. Na enige tijd schreef hij zijn moeder dat zijn grootse zakenplannen allemaal in duigen waren gevallen. Om echt kans te maken zou hij een studie in Delft moeten volgen, maar daar zag hij tegenop. Een betere optie leek een kruiwagen te vinden om hem ergens een post als burgemeester te bezorgen. Dat was in zijn ogen een *standesgemäss* beroep, die van hem bovendien minder inspanning vroeg.²⁷ Hij deed toch nog een poging in de Oost, werd ziek en overleed daar.

Ook een goede band met het koningshuis deed wonderen. Toen de Soester burgemeester Gallenkamp Pels overleed (de eerste en enige katholieke burgemeester in het overwegend katholieke Soest), wilden de raad en de bevolking graag een katholieke opvolger. Prins Hendrik, die in de gemeente woonde, gaf te kennen de voorkeur te hebben aan de protestante Pieter M. de la Cour. Toen de commissaris van de koning niet soepel genoeg mee bewoog, ontving hij een niet mis te verstane brief van de minister. De la Cour werd aangesteld, maar overleed reeds na drie jaar. Opnieuw kwam uit Den Haag de waarschuwing, dat raadpleging van de voorkeur van de broer van koning Willem III zeer op prijs werd gesteld en ook nu werd diens kandidaat burgemeester.²⁸

Uit alles blijkt dat een burgemeesterschap voor een edelman een aantrekkelijker keuze werd. De functie had meer aanzien gekregen, de burgemeester speelde een sociale rol die niet zo heel veel verschilde van die van de vroegere ambachtsheer en gaf edellieden een nieuwe maatschappelijke betekenis als lokaal bestuurder en als ver-

24 A. Kleijn, 'Drieluik, magistraat-manager-teamleider', in: Derksen en Van de Sande, ed., *De burgemeester*, 198.

25 W. Derksen en M.L. van der Sande, 'Van magistraat tot modaal bestuurder', in: Derksen en Van de Sande, ed., *De burgemeester*, 219.

26 J. de Jong, 'De regenten, de republiek en het aristocratiseringsproces. Een terugblik', in: G. Marnef en R. Vermeir, ed., *Adel en macht. Politiek, cultuur, economie* (Maastricht, 2004) 13.

27 A. Bertheux, 'Zeventien brieven uit Nederlands-Indië van Hendrik Willem Dirk Wouter baron van Lynden. 11 december 1873-10 maart 1877', *Jaarboek Kasteel Keukenhof*, VII (2013) 27.

28 W. de Kam, 'P.M. de la Cour, burgemeester (1869-1872)' en 'Jhr. F.P.H.W.J. Martini Geffen, burgemeester (1872-1881)', *Van Zoys tot Soest*, XIX (1998/1999) 22-27.

tegenwoordiger van de lokale samenleving in de landelijke politiek. De adel had het beste met het volk voor en een deftige afstand van het gewoel sloot aan bij zijn zelfbeeld.²⁹ Bij zijn ‘heruitvinding’ hoorde ook een veranderende houding tegenover op-
 leiding en werk. Waren in de achttiende eeuw nog maar weinig edellieden univer-
 sitair geschoold, in de loop van de negentiende eeuw studeerden nogal wat getitel-
 de telgen rechten, een studie die veel ingangen bood tot een bestuurlijke loopbaan.
 Die professionalisering was noodzakelijk om de concurrentiestrijd met de burgerij
 te kunnen aangaan. Vaak werkten de adellijke jongelieden een aantal jaren als volon-
 tair op het gemeentehuis en als ze voldoende ervaring hadden opgedaan, konden ze
 een benoeming tot burgemeester in een kleine gemeente tegemoet zien. Regelmatig
 bleek dat het begin van een langdurige loopbaan in het openbaar bestuur: er waren
 diverse adellijke carrièreburgemeesters. Een voorbeeld is de militair Jacob C.F. baron
 van Heerdt, in 1864 burgemeester van IJsselstein, daarna van Voorburg, de Hof van
 Delft en uiteindelijk rentmeester van het kroondomein. Anderen, zoals de eerder ge-
 noemde Ernst van Hardenbroek, vervolgden hun pad in de provinciale en Haagse po-
 litiek.³⁰

120

Het gevolg van de opwaardering van de functie en de veranderde houding van
 de adel jegens een rol in het lokale bestuur was de komst van een hele reeks adel-
 lijke burgemeesters. Een van de eersten in Utrecht was in 1849 Carel W.E.C. baron
 de Geer. Hij werd benoemd in de combinatie Bunnik, Werkhoven, Odijk en Rijnau-
 wen.³¹ Hij was toen nog een van de weinigen, maar vooral na 1860 ging het snel.³² In
 1863 trad in Zeist jhr. Willem Carel Huydecoper aan, Leersum en Amerongen wer-
 den vanaf 1868 bestuurd door Theodoor Philip baron Mackay en in De Bilt namen
 de Van Boetzelaers het roer over. De familie De Beaufort, met zowel een adellijke als
 patricische tak, grossierde in de negentiende eeuw in Utrechtse burgemeesterschap-
 pen: Soest, Woudenberg, Leusden, Stoutenburg, Driebergen en Rijsenburg, naast ve-
 le burgemeesterschappen elders in Nederland. Vanaf 1860 groeide het percentage
 Utrechtse burgemeesters met blauw bloed (zie Tabel 1).³³ Uit de tabel wordt duide-
 lijk dat het percentage adellijke burgemeesters in de tweede helft van de negentien-
 de eeuw een verdubbeling doormaakte.

29 Y. Kuiper, ‘Adel, Nation und Staat in den Niederlanden im 19. und 20. Jahrhundert’, in: M. van Driel, M. Pohl en B. Walter, ed., *Adel verbindet – Adel verbindt. Elitenbildung und Standeskultur in Nordwestdeutschland und den Niederlanden vom 15. bis 20. Jahrhundert* (Paderborn, 2010) 237.

30 Het lidmaatschap van Provinciale Staten was nog meer een adellijk onderonsje: van de 41 Statenleden was vaak bijna een derde van adel, terwijl ongeveer de helft van Gedeputeerde Staten uit een adellijke familie stamde. Zie voor de ontwikkeling van de landelijke politiek: J. Turpijn, *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer, 1848-1888* (Groningen, 2008).

31 *Utrechtsche Provinciale en Stadscourant* (31 december 1849).

32 In 1850 was A.J.U. baron van Wassenaer tot Catwijk burgemeester en secretaris van Driebergen, Rijsenburg en Sterkenburg. Er waren daarnaast wel wat adellijke wethouders (Leersum, Zeist) en raadsleden werkzaam, zowel in steden als Utrecht en Wijk bij Duurstede, als in dorpen als Loenen, Renswoude, Maarssenbroek en Zuilen. Zie *Verslag over den toestand der provincie Utrecht 1852* (Utrecht, 1853).

33 Zie onder meer *Verslag over den toestand der provincie Utrecht* van 1863, 1873, 1876, 1882, 1888 etc.

In Utrecht valt wel een duidelijke geografische verdeling van de adellijke burgemeesters op. Misschien samenhangend met het feit dat vanuit Den Haag sterk benadrukt werd dat de burgervader ook in zijn gemeente diende te wonen, kwamen vooral in het oosten van de provincie Utrecht veel adellijke burgemeesters voor. Daar woonde van oudsher veel adel en sommige burgemeesters hadden sterke lokale wortels, zoals de Van Lyndens in Langbroek, de Van Boetzelaers in De Bilt en Maartensdijk en de De Beauforts in Leusden. In het westen van de provincie kwamen nauwelijks burgemeesters met een adellijke titel voor, en dan vaak pas in de twintigste eeuw.

TABEL 1 ADELLIJKE BURGEMEESTERS IN UTRECHT

Jaar	Gemeenten	Burgemeesters	Waarvan adel	Percentage
1862*	72	39	7	18
1870	72	36	9	25
1880	72	45	12	27
1890	72	42	15	36

* Dit is het eerste jaar waarin weer een Staatsalmanak beschikbaar was.

Bron: De gegevens zijn afkomstig uit de *Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden voor den jare 1862* (Den Haag, 1861) 236-239, ...*den jare 1870* (Den Haag, 1869) 224-227; ... *den jare 1880* (Den Haag, 1879) 194-197, en ... *den jare 1890* (Den Haag, 1889) 195-198. Het aantal burgemeesters varieerde door de tijd door het al dan niet combineren van gemeenten.

Een van de weinige uitzonderingen lijkt Vinkeveen/Waverveen. In 1872 werd daar de gepensioneerde ritmeester Frederik baron van Utenhove, afkomstig uit een Utrechts adellijk geslacht, benoemd. In 1893 werd hij opgevolgd door jhr. Titus van Grotenhuis van Ontstein, die na zijn vertrek naar Gelderland op zijn beurt door zijn broer Alexander werd vervangen. De broers waren, uitzonderlijk voor Utrecht, afkomstig uit een katholieke familie. Deze drie militairen bleven samen meer dan een zes decennia op het plaatselijke pluche aanwezig. Waarom Vinkeveen een uitzondering is, blijft onduidelijk. Pas later verschenen er meer adellijke burgemeesters in het westen van de provincie. Zo kende Abcoude in de eerste helft van de twintigste eeuw alleen maar adellijke burgemeesters, terwijl toen ook in andere plaatsen langs de Vecht edellieden aan het hoofd van de gemeente stonden. Langs deze rivier woonden in ieder geval adellijke families. In het veenweidegebied ontbraken zij bijna geheel, een reden misschien voor het lage aantal adellijke burgemeesters in deze streek. Een uitzondering is de familie Strick van Linschoten, eigenaren van het kasteel bij die plaats. Deze was politiek actief in de stad Utrecht en in de Provinciale Staten, maar niet in Linschoten zelf. Slechts Jan Carel Strick van Linschoten ging in Maarssen op de buitenplaats Hazenberg wonen en werd in 1871, zes jaar later, burgemeester van zijn nieuwe woonplaats, waar hij ook nog kasteel Bolenstein aankocht.

Een kleine steekproef toont aan dat in het aanpalende Holland, in plaatsen als Schoonhoven, Oudewater, Gouda, Uithoorn en Aalsmeer, evenmin adellijke burge-

Jhr. mr. Frederik Hendrik de Pesters, burgemeester van Bunnik van 1871 tot 1887, eigenaar van een buitenplaats aldaar (*foto Kameke, 's-Gravenhage en Arnhem; coll. Het Utrechts Archief*)

meesters resideerden en in Bodegraven, Nieuwkoop en Amstelveen slechts af en toe een burgemeester met een adellijke titel werd benoemd. Dat patroon lijkt dus aan te sluiten bij het westen van de provincie Utrecht en misschien moet het ontbreken van adellijke burgemeesters hier aan iets anders geweten worden. In Holland speelde de adel een veel minder belangrijke rol en was zij ook getalsmatig veel minder aanwezig. Maar ook aan de zuidgrens van de provincie, in Vianen, Culemborg en Leerdam, kwamen, vóór 1900 geen of nauwelijks adellijke burgemeesters voor.³⁴

³⁴ Nu blijken de lijsten van burgemeesters per gemeente van Wikipedia van wisselende kwaliteit. Jaartallen, namen, voorletters zijn niet altijd betrouwbaar.

De situatie in andere provincies was vaak bepaald door lokale omstandigheden. In Brabant waren in de negentiende eeuw in diverse plaatsen adellijke burgervaders aanwezig, maar het onderzoek daarnaar is nog niet afgerond. In Groningen probeerde de gouverneur in de eerste helft van de negentiende eeuw meer adel te benoemen in het lokale bestuur om de macht van de rijke boeren te breken.³⁵ In Limburg was soms sprake van burgemeestersdynastieën, waarbij de familie die het lokale kasteel bewoonde generaties lang de burgemeester leverde en haar maatschappelijke positie voor een sterke lokale machtsbasis zorgde. Systematisch onderzoek is slechts gedaan in Gelderland. Daar blijkt het aantal burgervaders met blauw bloed in de loop van de negentiende eeuw eveneens te zijn toegenomen van ruim tien naar bijna 25 procent. Net als in Utrecht was daar bovendien een groot aantal van de leden van Provinciale Staten van adel.³⁶ Misschien dat uitgebreider onderzoek in de andere provincies ook daar een vergelijkbaar patroon zal onthullen.

Moreel gezag en religieuze ijver

Bij de houding van de burgemeester, die van patriarch die boven de partijen stond, paste het minder zich te verbinden met politieke partijen, die vanuit de kiesverenigingen een steeds grotere rol gingen spelen. Ook de adel richtte zich in meerderheid vooral op politieke samenwerking en weigerde in partijen te denken. Hij was weliswaar verdeeld in conservatieven en liberalen, maar een specifieke partijalliantie speelde een ondergeschikte rol. Politieke strijd paste niet in zijn deftige zelfbeeld en rol als vaderlijke leider van het volk.³⁷

Tegenstrijdig aan deze neutrale, wat afstandelijke opstelling liet een aantal adellijke burgemeesters echter een duidelijke religieuze voorkeur blijken. Zo waren Titus en Lodewijk van Asch van Wijck, burgemeesters van respectievelijk Amersfoort en Veenendaal, antirevolutionair. Die religieuze opstelling paste heel goed in een nieuwe weg die de adel was ingeslagen. Na het verlies van hun politieke macht in de ridderschappen, opgeheven door dezelfde grondwetsvernieuwing van 1848, en onder bedreiging van economisch opkomende burgers, die zich vaak ook grootgrondbezit en bijbehorende titels en buitenhuizen konden veroorloven, diende de adel zichzelf opnieuw uit te vinden. Deels greep men terug op de adellijke wortels en benadrukte men de rol die het aloude geslacht voor het vaderland had gespeeld en opnieuw

35 P. Kooij, 'De schoolmeestersrapporten. Voetlicht in een provinciaal decor', in: P.Th.F.M. Boekholt en J. van der Kooij, ed., *Spiegel van Groningen. Over de schoolmeestersrapporten van 1828* (Assen, 1996) 30.

36 V. Sleetbe, 'Tussen regeringsmacht en dorpscultuur. De adel in de negentiende en twintigste eeuw', in: C.O.A. Schimmelpenninck van der Oije e.a., ed., *Adel en ridderschap in Gelderland. Tien eeuwen geschiedenis* (Zwolle, 2013) 278.

37 Kuiper, 'Adel, Nation und Staat', 237.

kon spelen, deels ging met op zoek naar een nieuwe taak.³⁸ Aanvankelijk voelden velen zich aangetrokken tot de Anti-Revolutionaire Partij, later verkozen ze de Christelijk-Historische Unie.³⁹ Zo stapte jhr. Gerrit Schimmelpenninck, vanaf 1881 burgemeester van Rhenen, over naar de christelijk-historische stroming omdat de samenwerking tussen de antirevolutionairen en de katholieken bij hem heel slecht viel. Ook in Engeland en Duitsland ging de adel zich beraden op zijn positie en koos hij deels voor een rol in het lokale bestuur en als hoeders van het nationale (religieuze) erfgoed.⁴⁰

De rol van de burgemeester als hoeder van de religie blijkt uit een conflict rond de burgemeester van Jutphaas. Deze gemeente aan de Vaartse Rijn, net ten zuiden van de stad Utrecht, maakte in de negentiende eeuw een flinke groei door als gevolg van de aanwezigheid van geschikte klei voor baksteen en dakpannen. Langs het kanaal naar het zuiden verrezen diverse grote steenbakkerijen. De eigenaren bouwden voor zichzelf flinke buitenplaatsen aan het water, maar hun arbeiders woonden over het algemeen in armoedige omstandigheden. Nogal wat katholieken waren op de fabrieken afgekomen. De burgemeester, de protestantse en niet-adellijke Wilhelm F. Smits, trok in de ogen van een kleine groep protestante notabelen te weinig partij tegen de katholieken. Dat leidde tot diverse botsingen tussen een deel van de kerkenraad en de burgemeester. Die laatste kreeg echter voldoende steun van Provinciale Staten om de druk te weerstaan. Het conflict maakt wel duidelijk dat de lokale protestantse bovenlaag van de burgemeester een religieuze voorkeursbehandeling verwachtte.⁴¹

Die relatie tussen geloof en bevolking en daarmee de ‘kleur’ van de burgemeester leidde ook elders tot conflicten. In de overwegend katholieke Liemers duurde het op een enkele uitzondering na tot in de twintigste eeuw voordat er katholieke burgemeesters werden benoemd. De protestantse burgervaders in de negentiende eeuw hadden dan ook vaak conflicten met hun onderdanen en gemeenteraden.⁴² In het zuiden was het meer aanvaard dat de religieuze kleur van de burgemeester overeenkwam met die van zijn katholieke onderdanen. Aan de andere kant was de traditionele laag van de bevolking waaruit de burgemeester werd gerekruteerd daar ook katholiek. Het zou interessant zijn om te onderzoeken hoe die katholieke burgemeesters hun rol daar opvatten, in vergelijking met de Utrechtse protestanten.

Thorbecke had te weinig voorzien dat de religieuze kwesties in de tweede helft

38 C. Gietman, ‘Genealogie, waarheid en statusangst in de late negentiende eeuw. De Nederlandse Heraut (1880-1903)’, in: A. Gevers e.a., ed., *Mensen van adel. Beelden, manifestaties, representaties* (Hilversum, 2007) 179-180.

39 Zie: Moes, *Onder aristocraten*, 79-81.

40 D. Lieven, *The aristocracy in Europe, 1815-1914* (Basingstoke-London, 1992) 204, 219.

41 W.B. Heins, ‘Burgemeestershetze in Jutphaas in 1902. Geloofsstrijd of strijd om gewin’, *Cronyck de Gein*, XIX (1997) 12-17.

42 J.B. Smit, *Sporen van moderniteit. De sociaal-economische ontwikkeling van de regio Liemers (1815-1940)* (Hilversum, 2010) 313 e.v.

van de negentiende eeuw de politiek zouden gaan beheersen. Hij vond dat een burgemeester moreel gezag moest uitstralen.⁴³ Een rol als voorvechter voor een specifieke religieuze stroming had hij daarbij niet in gedachten. Toch speelde religie al in 1851, bij de eerste gemeenteraadsverkiezingen na invoering van de nieuwe grondwet, een rol. In Utrecht sloten protestantse kiezers de gelederen in een antirevolutionaire kiesvereniging met de naam 'Bijbel, Vaderland en Oranje'. In dat bestuur zaten diverse edellieden, onder wie een Van Asch van Wijck, terwijl de militair baron Pieter van Reede van Oudtshoorn namens hen tot kandidaat werd verkozen.⁴⁴ De aanleiding voor de Utrechtse adel om zich als voorvechter van een protestants vaderland op te stellen, was 1853, het jaar waarin de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld. Dit leidde vooral in Utrecht tot een intensieve protestbeweging. Ruiten van katholieke winkels sneuvelen, katholieken werden op straat belaagd en toen koning Willem III de stad bezocht, werd hem door een groot gezelschap een petitie aangeboden, waarin hij werd opgeroepen de voorgenomen vestiging van een aartsbisdom in Utrecht af te keuren. Die ruimte bood de grondwet de koning niet, al stond hij zeker niet onsympathiek tegenover de eisen van het gezelschap. Onder de aanbieders bevond zich een flink aantal Utrechtse edellieden, uit illustere families als Van Boetzelaer, Van Ittersum, Van Lynden van Sandenburg en De Geer van Jutphaas, die voor een deel behoorden tot een familienetwerk van Reveil-aanhangers.⁴⁵

125

Toen bleek dat zij via deze koninklijke weg hun angst voor de katholieken niet konden omzetten in daden en evenmin politiek grote overwinningen boekten, besloten de adellijke families een andere weg in te slaan. In navolging van diverse landelijke verenigingen die de verbreiding van de christelijke godsdienst als doel hadden,⁴⁶ werden er lokale en meer concrete initiatieven in die richting ontplooid. Nogal wat Utrechtse edellieden bleken in de jaren na 1853 betrokken bij de stichting van kerken, scholen en andere christelijke instellingen. Deze zouden het oprukkende katholicisme moeten indammen. Dit sloot aan bij hun religieuze beleving. Brieven en dagboeknotities in familiearchieven illustreren hun belangstelling voor de preken die ze hoorden, de gesprekken die ze voerden met de dominee en de goede, van christelijke waarden en Bijbelcitaten doorspekte raad die ze hun kinderen stuurden.

Een goed voorbeeld is jhr. Hendrik van den Bosch. Deze zoon van een door koning Willem I geadelde minister van Koloniën werd in 1865 burgemeester van De Bilt. Hij was de auteur van verschillende geschriften over de economie van Nederlands-Indië,

⁴³ Hooykaas e.a., *Briefwisselingen*, 368.

⁴⁴ J.H. van Santen, 'Politiek leven in de stad Utrecht rond het midden van de negentiende eeuw (1840-1860)', *Jaarboek Oud Utrecht*, XVI (1985) 142-143.

⁴⁵ Zie: D. Kuiper, 'Kerngroepvorming, met name binnen het Amsterdamse Reveil. Over sociale lagen en familierelaties in de lange negentiende eeuw (1815-1914)', in: F. van Lieburg, ed., *Opwekking van de natie. Het protestantse reveil in Nederland* (Hilversum, 2011) 49.

⁴⁶ Zie bijvoorbeeld A. Houkes, *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie* (Amsterdam, 2009), www.annemariehoukes.nl/documents/christelijke_vaderlanders.pdf (geraadpleegd november 2014).

maar hij schreef vooral religieuze traktaten en ondersteunde de buitenlandse kerstening. Met hem deden dat vele adellijke collega's, zowel burgemeesters als Utrechtse Statenleden.⁴⁷ Ze steunden de oprichting van zendingsgenootschappen in binnen- en buitenland. Dat eerste, de zogenaamde inwendige zending, nam vaak de vorm aan van de stichting of financiële ondersteuning van kerkjes, scholen en zondagsscholen in hun directe omgeving. De De Beauforts stonden aan de wieg van de bouw van diverse kerken in het oosten van de provincie, de Van Boetzelaers hielden zich middels hun Marnixstichting bezig met de oprichting van scholen. Deze stichting was genaamd naar een illustere voorvader van Christiaan baron van Boetzelaer, Marnix van St. Aldegonde.⁴⁸ Ook de in Utrecht actieve familie Mackay stichtte in het Gelderse diverse christelijke bewaarschooltjes.⁴⁹

Conclusie

126

In Utrecht blijken de adellijke burgemeesters in de eerste helft van de negentiende eeuw dun gezaaid. Veel burgemeesters combineerden hun functie met bestuursambten in aanpalende gemeenten of waren daarnaast notaris, arts of boer. Een aantal was in zekere zin ondergeschikt aan de lokale heer of grootgrondbezitter. Dat veranderde snel na de invoering van de nieuwe grondwet in 1848. De inhoud en het aanzien van de functie veranderde toen sterk en vooral vanaf 1860 steeg het aantal adellijke burgemeesters snel. Het waren nu de voormalige ambachtsheerlijke en sociaal vergelijkbare families zelf die de functie opeisten. Dit had ook te maken met de financiële voorwaarden die nu aan de functie waren verbonden, die maakten het voor niet-kapitaalcrachtige kandidaten min of meer onmogelijk om burgemeester te worden.

Vooral in het oosten van de provincie kregen vele gemeenten een edelman aan het hoofd. Soms was dat een incident, maar vaker bleven tot minstens het begin van de Tweede Wereldoorlog edellieden de functie van burgemeester bekleden. In het westen van de provincie waren er veel minder edellieden te vinden als burgervader.

De verklaring kan deels zijn dat burgemeesters dienden te wonen in 'hun' gemeente en de meeste Utrechtse edelen hun huizen en kastelen aan de oostkant hadden, maar langs de Vecht woonden diverse adellijke families zonder dat ze veel burgemeesters leverden. De paar burgemeesters van adel die daar wel te vinden waren, hadden zich van elders in hun gemeente gevestigd. Een tweede verklaring kan zijn

⁴⁷ Ook leden van het patriciaat stonden religieus vaak dichtbij de adel. Een voorbeeld is C.W.J. Loten van Doelen Grothe, burgemeester van Soest vanaf 1881, die zich sterk inzette voor de hervormde kerk en nog bij Nicolaas Beets, een zeer gezien man in adellijke Utrechtse kringen, had gestudeerd. Zie W.P. de Kam, 'Mr. C.J.W. Loten van Doelen Grothe burgemeester 1881-1914', *Van Zoys tot Soest*, XIX (1998/1999) 17-19 en XIX (1998/1999) 7-17.

⁴⁸ Het Utrechts Archief (HUA), Inventaris 815, Marnix Stichting en Johanna Stichting voor Christelijk onderwijs in Utrecht, Inleiding.

⁴⁹ Zie daarvoor onder meer D. Mackay, *Geschiedenis van het geslacht Mackay* (Zutphen, 1984).

dat de adel een veel minder belangrijke sociale rol speelde in het westen, net zoals dat in Holland het geval was.

De adel was van oudsher lokaal geworteld en zag zich als de hoeder van de traditie. Daar viel ook de religieuze traditie onder. De bedreigingen door het opkomend katholicisme kunnen eveneens hebben meegespeeld bij de toename van het aantal adellijke burgervaders. Veel edellieden voelden zich aangetrokken tot het gedachtegoed van het Reveil en steunden de antirevolutionaire beweging. Later ging een aantal over naar de christelijk-historische richting. Concreet vulde de adel haar religieuze hoedersrol in door de stichting van kerken, scholen, bewaarscholen en liefdadigheidsinstellingen in binnen- en buitenland.

In zo'n patriarchale rol paste ook het beroep van burgemeester. Het hoorde bij de adellijke taakopvatting om zich voor de lokale gemeenschap dienstbaar te maken en welke functie was daarvoor geschikter dan die van burgemeester?

Fred Vogelzang

Blue blood in local government

Noble burgomasters in the Province of Utrecht in the nineteenth century

In the course of the nineteenth century, the social background of local administrators in the Dutch province of Utrecht changed. In the first half of the century there were few noble burgomasters, but in the second half the number of nobles among them rose considerably. The author links this development to changes in local governmental structures. Whereas in the first decades of the century, local administrators were considered to be mere executors of the central state's laws, after the introduction of a new constitution in 1848, local government became more independent. Consequently, the position of burgomaster became a more prestigious one, encouraging more nobles to apply for it. Also, financial circumstances played a role: for non-wealthy candidates it became nearly impossible to apply for a position as burgomaster. More importantly, this patriarchal position matched the nobility's self-image. Especially in the eastern part of the province, after 1860, many municipalities had a noble burgomaster.

Dr. Fred Vogelzang studied history and museology at the universities of Utrecht and Leiden. He worked as a lecturer and researcher at the University of Utrecht, after which he became historian for the province of Utrecht. Since 2008, he has been working as a scientific researcher for the *Nederlandse Kastelenstichting* (Dutch Castle Foundation). He publishes frequently on Dutch castles and country estates, and also works in the field of cultural heritage and digitalization.

Nederlandse Kastelenstichting, Karel de Grotestraat 30, 3962 CL Wijk bij Duurstede, the Netherlands
– f.vogelzang@kastelen.nl

21 | 2014

9 789087 045203